

Михайло Павлик: до проблеми некрологу на смерть Маркса

Казуо НАКАЙ

1. Вступ

Михайло Павлик - не забутий, але й правильно не зрозумілий мислитель. Є декілька причин цього нерозуміння. Як лояльний учень Драгоманова Павлик намагався поширювати соціалістичні думку й рух у Галичині. Той факт, що оцінки Драгоманова, як українського мислителя, сильно відрізнялись, відбився також на оцінюванні Павлика. Павлик зі студентських років був другом і товаришем Івана Франка, але водночас мав конфлікти з ним щодо багатьох проблем. Складні відносини з Франком, який був найавторитетнішим поетом, письменником і мислителем після Шевченка, стали однією з причин, що утруднила правильну оцінку Павлика. Іншу складність в оцінюванні Павлика спричинили його відносини з Михайлом Грушевським. Павлик різко виступав проти Грушевського щодо завдань НТШ і соціалістичної партії в Галичині. За часів Радянського Союзу Грушевського зарахували до найзапекліших буржуазних націоналістів, а Павлика, з уваги на його критику Грушевського, було високо поціновано. Після здобуття Україною незалежності оцінка Грушевського повністю змінилася: з буржуазного націоналіста - на батька незалежності України й першого її президента. Нині оцінку Павлика слід було б також переглянути.

Конфлікти з такими великими людьми як Франко і Грушевський віддалили людей від Павлика й утруднили об'єктивну й правильну оцінку його. Та найскладніша й найсуперечливіша проблема - це некролог на смерть Маркса, написаний Павликом у 1883 році. У цьому некролозі, надрукованому в польській газеті «Ргаса», різко покритиковано Маркса - засновника наукового соціалізму, “великого теоретика” й символу соціалістичного руху. Павлика, місцевого соціаліста з Галичини, який критикував всесвітньо відомого великого Маркса, люди не розуміли й не хотіли зрозуміти. Зокрема, за радянських часів той факт, що Павлик критикував Маркса й марксизм, спричинив фатальний хаос у дослідженні поглядів Павлика. Критикувати Маркса було неможливо й заборонено. З різних причин критика Маркса не могла бути ортодоксальною. Крім вищезгаданих відносин із Франком і Грушевським великі труднощі в оцінці Павлика створила критика ним Маркса. Дотепер майже всі

історики й критики ігнорували цю проблему або ж писали про неї неясно й нечітко.

2.

Про Павлика написано чимало. Майже всі автори зображали його як друга й співробітника Франка. На межі 50-их і 60-их років в Україні опубліковано три монографії про Павлика. Це праці Павла Ящука (1959), Івана Денисюка (1960) і Петра Манзенка (1962). Ці автори, високо оцінюючи Павлика, пишуть про нього як про друга Франка, чільного активіста соціалістичного руху й прогресивного публіциста в Галичині. Всі троє, хоч і коротко, згадують про некролог «Карл Маркс», написаний Павликом і надрукований в польській газеті «Раса» в 1883 році. Характерним для усіх трьох авторів у їхніх висловлюваннях про некролог є те, що вони намагаються показати неважливість цієї публікації й подають критику Маркса Павликом як незначну. Насамперед вони підкреслюють, що Павлик високо поцінував «Маніфест Комуністичної Партії» і «Капітал» як найважливіші й фундаментальні праці в теорії соціалізму, та ще те, що Павлик називав Маркса теоретиком, який заслужив вічну пам'ять робітників. А після цього, коротко, кількома словами, згадано про критику Маркса Павликом. Наприклад, П. Манзенко пише так: «Правда, у цій же статті Павлик висловив деякий ряд необґрунтованих закидів Марксу і допустив деякі помилки фактичного порядку. Сам Павлик з цього приводу писав: «Невірності ж в статті вийшли з-за того, що як я не бивсь, та годі було дістати у Львові, навіть з бібл. «Гр. друга» тих книжок, котрих мені було потрібно». Найбільше невдоволення Павлика викликає демократичний централізм Маркса, чому причиною були переконання першого, що майбутнє суспільство повинне представляти собою федерацію незалежних, вільних сільських громад і робітничих об'єднань. Слід відзначити, що анархістсько-федералістські переконання Павлика давали знати себе і в дальшому і були причиною того, що він іноді нападав на марксизм та соціал-демократію. Павлик обвинувачував К. Маркса в нетерпимості до інших думок, повторив дрібнобуржуазні вимисли про ставлення Маркса до Бакуніна, неправильно інтерпретував позицію Маркса щодо Польщі.» (Петро Манзенко. Суспільно-політичні і філософські погляди М. Павлика. Київ, 1962, стор. 20.)

І. Денисюк в своїй статті «Іван Франко й Михайло Павлик» у 1956 році написав про некролог Павлика на смерть Маркса таке: «В статті Павлика «Карл Маркс» є, правда, ряд положень, до чого спричинилася відсутність першоджерел. Автор сам визнав ці помилки, зазначаючи, що «невірності в статті вийшли з-за того, що як я не бився, та годі було дістати у Львові навіть з бібл. «Гр. друга» тих книжок, котрих мені було треба». Зокрема він невірно висвітлив ставлення Маркса до слов'ян. Йому не було відомо, що Маркс цікавився культурою слов'янських народів, вивчав російську мову. Не зміг Павлик розібратись і в тих

інтригах, які плели бакуністи навколо особи Маркса. Не зрозумів він і вчення Маркса про диктатуру пролетаріату. Але основні заслуги Маркса Павлик оцінив вірно і високо.” (Іван Денисюк, “Іван Франко і Михайло Павлик”, Слово про Великого Каменяра. Том другий. Київ, 1956, стор. 470.) І. Денисюк про це написав так само в своїй книжці “Михайло Павлик” у 1960 році. (Іван Денисюк, “Михайло Павлик”, Київ, 1960, стор. 28.)

П. Ящук опублікував свою монографію “Михайло Павлик” в 1959 році й там також коротко згадав про некролог на смерть Маркса, написаний Павликом. У ній він насаперед наголосив на тому, що Павлик високо шанував Маркса, а потім додав такі слова: “Правда, у цій статті був ряд прикрих помилок, які М. Павлик сам визнав.” (Павло Ящук, “Михайло Павлик”, Львів, 1959, стор. 80.) П. Ящук упорядкував і опублікував зібрання праць Павлика в 1983 році й в передмові написав про некролог Павлика на смерть Маркса. Але там жодним словом не сказано про критику Павликом Маркса й марксизму. Цю критику просто проігноровано. Написано тільки те, що Павлик високо шанував Маркса як великого теоретика й знаменитого автора “Капіталу”. (Михайло Павлик. Пропаший чоловік. Оповідання, повісті, публіцистика. Львів, 1983. Упорядник, автор вступної статті та приміток П. Й. Ящук, стор. 12)

Недавно про Павлика та його діяльність багато й цікаво написав і опублікував В. Качкан. Але він у своїй праці також жодним словом не згадав про некролог на смерть Маркса, написаний Павликом. Просто проігнорував непросту проблему.

Молодше покоління дослідників в Україні також ігнорує цю проблему або дає їй таку ж оцінку як і старше покоління. Петро Шкарб'юк, який в 1994 році написав кандидатську дисертацію “Михайло Павлик і Радикальна партія”, нічого сказав про некролог Павлика.

Навіть Ярослав Грицак, один із найсерйозніших учених серед молодшого покоління, пише так: “На смерть Карла Маркса (14 березня 1883 р.) він відгукнувся у газеті «Ргаса» некрологом, у якому звинуватив основоположника наукового соціалізму... у польському шовінізмі! Стаття викликала скандал серед революційної європейської еміграції. Навіть Драгоманов назвав її нетактовною і помилковою. На цьому неприємному інциденті співробітництво Павлика з газетою «Ргаса» закінчилось.” (Ярослав Грицак. «...Дух, що тіло рве до бою...» Спроба політичного портрета Івана Франка. Львів, 1990, стор. 89.)

Таким чином, не тільки за часів Радянського Союзу, але й дотепер критика Маркса Михайлом Павликом була витлумачена негативно або просто проігнорована істориками.

3.

Про що ж писав Павлик у своєму некролозі на смерть Маркса?

“...I ten jednak despotyzm Marxa wypływa logicznie z jego planu przyszłej społecznej organizacji. Idealem jego było, oparte na socjalistycznych zasadach, narodowe państwo, - Volksstaat, - tj. zorganizowany, jako panująca warstwa, proletarijat, robotnicy, polegające na czysto centralistycznych zasadach, według których wszyscy mieliby być zmuszeni do działalności podług jednego i tego samego planu, zmuszeni chyba czystymi policyjnymi rozporządzeniami panującego stronnictwa narodowego państwa, co oczywiście byłoby połączone ze szkodą osobistości, gmin, towarzystw robotniczych i całych narodów. Daleko korzystniejszy w tym względzie jest federacyjny socjalistyczny plan przyszłej społecznej organizacji, według którego ziemia i fabryki mają być także własnością gmin i towarzystw robotniczych, jednakowoż z pozostawieniem dla każdej osobistości i każdego stowarzyszenia zupełnej swobody działania, pracy w swoim zakresie; wspólne zaś działanie i tworzenie oddzielnych, że się tak wyrazimy, państw, ma się zasadzać na dobrowolnej zgodzie, na wolnym związku, federacji pracujących gmin i towarzystw. Zaś centralistyczno – socjalistyczne narodowe państwo Marxa jest, zdaniem naszym, po prostu utopią, gdyż konsekwentnie, ono powinno obejmować w jednym państwie wszystkich robotników, tj. cały świat miałby tworzyć jedno narodowe państwo i wszyscy mieliby słuchać komendy centralnej Rady! Jeżeliby nawet wziąć za podstawę takiego narodowego państwa mniejsze obszary świata, a mianowicie obecnie istniejące lub w niedalekiej przyszłości istnieć mogące państwa, a właściwie panujące w nich narodowości, to i takim razie pośród ludności, a mianowicie pośród ugnębionych narodowości plan ten nie znajdzie nigdy poparcia. On może być sympatycznym tylko wszelkim obecnym centralistycznym państwom lub prądom, a więc dla państwa niemieckiego, rosyjskiego, francuskiego, historycznej Polski itp. Sam też Marx do tego stopnia poddał się swym centralistycznym planom, że do ostatniej chwili wołał ze swymi zwolennikami: “Niech żyje (historyczna) Polska!” – wcale nie zważając lub może nie innego, jak tylko: “Niech żyją polskie wyższe warstwy na Ukrainie, Litwie i Białorusi, wyzyskujące lud ukraiński, litewski i białoruski, który objawia prawo na swą ziemię i pod każdym względem chce mieć zupełną swobodę działania... A u rosyjskich i niemieckich socjalistów słynny okrzyk Marxa: “proletajuszcie wszystkich krajów łączcie się!” faktycznie zastąpiony być może okrzykiem: “narody carstwa rosyjskiego i niemieckiego mockwiczcie się i germanizujcie się!”.....” (Praca, 10 Kwietnia 1883, Nr. 6)

... I однак той деспотизм Маркса логічно впливає з його плану майбутньої суспільної організації. Його ідеалом була оперта на соціалістичні засади народна держава – Volksstaat -, тобто zorganizований, як панівна верства, пролетаріат, робітники; держава, базована на чисто централістичних засадах, згідно з якими всі мають бути змушені до діяльності за одним і тим же планом, змушені, очевидно, чисто поліційними наказами панівної партії

народної держави, що, очевидно, пов'язане із заподіянням шкоди особистості, общині, робітничим товариствам і цілим народам. Кориснішим, з цього погляду, є федеративний соціалістичний план майбутньої суспільної організації, згідно з яким земля і фабрики мають бути також власністю общин і робітничих товариств, однак із залишенням для кожної особистості й кожного об'єднання повної свободи діяльності в своїй сфері; спільна ж діяльність і творчість окремих суб'єктів держав повинна базуватися на добровільній згоді, вільному співробітництві, федерації панівних общин і товариств. Централістична соціалістична народна держава Маркса, на наш погляд, є просто утопією, бо вона в кінцевому результаті повинна була б об'єднувати в одній державі робітників усієї планети, тобто увесь світ мав би бути однією народною державою, і всі мали б слухати наказу центрального уряду! Якщо навіть взяти за основу такої народної держави менші обшири світу, а саме існуючі нині держави або держави, що можуть існувати в недалекому майбутньому, а точніше – панівні в них народи, то й у такому випадку серед народів, а особливо серед пригноблених народів, цей план ніколи не знайде підтримки. Йому можуть симпатизувати тільки великі централізовані держави чи напрямки, а саме німецька, французька й російська держави, історична Польща тощо. Сам Маркс також до такої міри підпав під свої централістичні плани, що до останнього моменту закликав разом зі своїми прихильниками: “Хай живе (історична) Польща!”, взагалі не зважаючи на існуючі реалії: “Хай живуть вищі польські верстви в Україні, Литві й Білорусії, що гноблять український, литовський і білоруський люд, який проголошує право на свою землю і хоче мати повну свободу діяльності... А в російських і німецьких соціалістів відоме гасло Маркса: “Пролетарі усіх країн, єднайтеся!” фактично може бути замінене гаслом: “Народи російського й німецького царств, змосковшуйтеся і германізуйтеся!”...” (Ргаса, 10 квітня 1883 р., № 6).

Коротко кажучи, критика Павликом марксизму містила два пункти.

Перший - це критика централізму, другий - критика “історичної Польщі”.

Загально відомо, що Маркс і Енгельс завжди виступали проти федералізму та анархізму, обстоюючи централізм та централістичний устрій держави. Історичним фактом є також те, що вони підтримували польських соціалістів у їхніх вимогах відтворити “історичну Польщу”. Марксистки завжди цікавилися тільки “історичними націями”.

Тут слід сказати, що в некролозі на смерть Маркса нема ані нерозуміння, ані помилок Павлика щодо суті марксизму. Його критика Маркса й марксизму цілком правильна й коректна. Помилки, що на них вказали в своїх монографіях І. Денисюк, П. Манзенко й Я. Грицак, тут не знаходимо. Неправда, що Павлик сам усвідомив свої помилки. Після написання некрологу він ніколи не згадував цю свою статтю, постійно критикуючи марксизм. Зміст критичних статей про марксизм до і після написання некрологу був однаковий.

Павлик визнав “нетактовність” своєї статті. На це також вказав Драгоманов. Але “нетактовність” не означала ані помилкового бачення, ані нерозуміння, а тільки некоректність, не доречну в некролозі. Критика Маркса в некролозі - це, мабуть, справді нетактовно. Але Павлик не вибачився за зміст своєї статті. Драгоманов у листах до Павлика не вживав слова “помилка”.

У листі, де Павлик визнає “нетактовність” своєї статті, він пише, що у Львові бракувало матеріалів для її написання. На мою думку, цей брак матеріалів не стосується безпосередньо написання некрологу, тому що для його написання й критики марксизму Павликові не потрібно було діставати новий матеріал.

Вже в Женеві Павлик критикував польських соціалістів і централізм марксизму. І після цього написав декілька критичних статей про марксизм. Ця критика майже однакова з тією критикою, що є в некролозі.

Можна сказати, що некролог на смерть Маркса, написаний Павликом, не містить помилкових фактів, це просто правильна й коректна критика марксизму.

4. Висновки

Некролог на смерть Маркса, написаний Павликом, хоча й коротка, але дуже цікава стаття, яка добре висвітлює стосунки між марксизмом і українськими соціалістами.

Коротко кажучи, Павлик хотів показати, що українець в Галичині й Наддніпрянщині не може бути марксистом.

Марксизм - це ідеологія для “історичної” або ж великої нації, це ідеологія централізму й антифедералізму. Українській нації не по дорозі з марксизмом, з погляду якого українці Галичини мали б злитися з Польщею, а українці Наддніпрянщини - з Росією. Лозунг марксизму “Пролетарі всіх країн, єднайтеся!” фактично означає для українців не що інше як те, що “українці в Наддніпрянщині русифікуються собі, а українці в Галичині зпольщуються собі!” Геополітичне становище й політична ситуація України між Польщею й Росією унеможливають українцеві бути марксистом. Павлик тільки просто й чітко вказав на цей факт.

Дослідники в Радянському Союзі добре показали, що ідеологія марксизму й культ Маркса були дуже сильні й майже всі вони були завзятими прибічниками марксизму. Але ми добре знаємо й розуміємо причину того, чому автори не могли позитивно оцінювати некролог на смерть Маркса, написаний Павликом. Якби хтось оцінив критику Маркса позитивно, він був би заарештований і загинув би в концтаборі.

Але нині вже інші часи. Тепер уже можна звільнитися від ідеології й апологетики марксизму.

Abstract

Mykhailo Pavlyk (1853–1915) wrote a necrology to Karl Marx in the Polish newspaper *Pratsa*, No. 6, April 1883. As an Ukrainian socialist in Galicia, he criticised the notion of «Historical Poland» which claimed all Polish parties at that time and was supported by Marx. The acceptance of the notion of «Historical Poland» meant for «Non Historical Nations» like Ukrainians, Belarus'ians and Lithuanians that they should be either Polonized or Russified by those «Historical Nations».